

V

Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Amerika'nın Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

*Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
Elazığ*

Okt. Ebru GÜR

*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi,
Osmaniye*

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

Amerika kuruluşunu tamamladıktan sonra, özellikle ticaret sahasını genişletip/geliştirmek amacıyla kıtalar arası ilişki kurmak için Akdeniz'e yönelmiş, bu da Osmanlı Devleti ile çıkarlarının genellikle çatışmasına sebep olmuştur. Doğaldır ki hızla gelişen Birleşik Amerika'nın dünya siyasetinden uzak, sadece Amerika Kıtası ile sınırlı bir politika izlemesi mümkün değildi. Dünya, Avrupa devletlerinin hızlı bir şekilde sömürgeleştirmesine maruz kalıyordu. Bu sömürgeleştirme politikası; Avrupa devletlerinin lehine, Birleşik Amerika'nın aleyhine bir gelişme göstermişti. Birleşik Amerika'nın sömürgecilik faaliyetlerinde geri kalacağı düşüncesi, hızlı bir sömürgecilik için harekete geçmesine sebep olmuştur. Böylece Amerika bir yandan yeni sömürge alanları elde ederken, bir yandan da Avrupa'ya karşı bir denge politikası uygulamaya başlamıştır. Amerika menfaatleri doğrultusunda ne yapması gerekiyorsa yapmaya; kendini bu konuda engelleyen Monroe Doktrini'ni¹ de değişik yorumlarla delmeye başladı.

Gelişimini diğer kıtalarla, özellikle Asya ve Avrupa ile yapacağı ticaret yoluyla sağlayabileceğinin farkında olan Amerika; Baltık, Levant, Uzak Doğu² olmak üzere başlıca üç ticaret yönü belirlemişti. Bu yönüyle ilk Osmanlı-Amerikan ilişkileri de, Amerika'nın ısrarlı tavrıyla ticaret vasıtasıyla başlamıştır³.

Amerika'nın Osmanlı ile ilgilenmesine "ticaret", Osmanlı Devleti'nin Amerika ile münasebetlerini resmileştirmesine ise ihtiyaç duyduğu "dış destek" sebep olmuştu. Amerika'nın ticari menfaatleri için yaptığı girişimler sonucu ilişkiler başlamış, bundan sonra Osmanlı'nın Avrupa karşısında duyduğu destek ihtiyacı ile resmileşmiş ve ilişkiler daha çok Amerika'nın çıkarları doğrultusunda devam etmiştir⁴. Yıllardan beri Osmanlı ile yakınlaşmak için Avrupa'ya heyetler göndererek girişimlerde bulunan Amerika'ya karşı ilgisiz kalan Osmanlı, gelişen olaylar sonucunda Amerika'ya yönelmiş ve 7 Mayıs 1830'da, dokuz açık, bir gizli maddeden oluşan "Ticaret ve Dostluk Antlaşması"nı imzalamıştır. Bu antlaşma, Amerikalılara kapitülasyonlardan yararlanma imkânı vermekte ve bu ülkeyi "en ziyade müsamahaya mazhar ülke"⁵ konumuna getirmekteydi. İmzalanan bu antlaşmayla devletler birbirlerinin ülkesinde konsolosluklar açmayı kabul ediyorlar, Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarından rahatça yararlanmaları sağlanıyor, Amerikan vatandaşlarının işledikleri suçlar nedeniyle yargılanmaları konusu düzenleniyordu⁶. Bunların dışında Amerikan ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş serbestisi tanınıyordu⁷.

Bu dönem, Amerikalı misyonerlerin⁸ Anadolu coğrafyasında faaliyetlerinin başladığı yıllara tekabül etmektedir⁹. Bu yönüyle Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin başlayıp gelişmesinde tüccar ve misyonerlerin büyük rolü olduğu söylenebilir. Amerikan misyonerlerinin yoğunlaştığı yörelerde konsolosluklar kurulmuş, bu konsolosluklar eliyle, misyonerlerinin faaliyetlerine destek olunmuş ve Osmanlı Devleti ile sıkı bir pazarlığa girilmiştir. ABD konsoloslukları kuruldukları bütün bölgelerde yoğun siyasi faaliyetlerin içine girmişlerdir. Osmanlı Hükümeti bu faaliyetlerden dolayı bir süre sonra rahatsızlık duymuş ve konsoloslukların sayısının artmasını istememiştir. Buna rağmen daha önce vermiş olduğu imtiyazlar sebebiyle, özellikle Doğu Anadolu'da konsolosluklar açılmasına engel olamamıştır¹⁰.

Konsolosluklar, ABD vatandaşlığına geçiş, vatandaşların haklarının korunması, Ermenilerin ABD'ye göçlerini kolaylaştırmak gibi konularda ellerinden gelen bütün gayreti göstermişlerdir¹¹. Doğu Anadolu'daki Amerikan Konsoloslukları, Amerika'ya göç için yapılacak birçok işin halledilmesinde her türlü kolaylığı sağlamışlardır. 1869'dan sonraki ABD vatandaşlığına geçişlere Türk Hükümeti kolayca izin vermemekteydi, vatandaşlığa geçmiş bulunanlar da bunu Osmanlı Hükümeti'nden saklıyorlardı. Bu gizli tabiiyet değiştirme olayını konsolosluklar

gerçekleştiriyorlardı¹². Bu sebeple bölgedeki Amerikan nüfuzunu pekiştirmek ve Amerikan idealini yaymak için, Misyonerler ve Ermeniler ve onların koruyuculuğunu yapan konsolosluklar, Amerika'nın Ortadoğu politikasında kullandığı önemli unsurlar olmuşlardır¹³. Birçok Amerikan Konsolosluğu'nda misyonerler görev almış, konsolos vekili veya yardımcılığı genellikle misyonerler üstlenmiştir. Yardımcı eleman olarak da genellikle Ermeni veya Rumlar tercih edilmiştir¹⁴.

Konsolos ve Konsolosluklara karşı, ABD konsoloslarına yapmış oldukları zararlı faaliyetler neticesinde Osmanlı Devleti daha dikkatli olmaya çalışmıştır. Çünkü Amerikan konsolosları; Osmanlı tebaasından olanları himaye altına alıp, başta Ermeniler olmak üzere Osmanlı tabiiyetindeki bazı gayrimüslimlere protégé adı verilen himaye belgeleri dağıtıyordu. ABD'ye giderek ABD vatandaşlığına geçmiş, ancak Osmanlı tabiiyetinden çıkarılmamış gayrimüslimlerin, bazı Osmanlı kentlerine ABD konsolosları olarak atanması da hoşnutsuzluğa yol açmıştır. ABD konsoloslarının zamanla Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahil olmasıyla, karşılıklı ilişkiler iyice gerginleşmiştir¹⁵.

TÜRK - AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİ VE AMERİKA'NIN ERMENİ FAALİYETLERİNDEKİ ROLÜ

1. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Amerika-Ermeni İlişkileri

XIX. Yüzyılda Türk-Ermeni ilişkilerinde başlayan zıtlaşmanın türlü dış etkenler ürünü olduğu tarihî bir gerçektir. Bu dış etkenlerin başında, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından yararlanan emperyalist batılı devletlerin sömürgeci emellerle Osmanlı topraklarına göz dikmeleri gelir¹⁶.

Osmanlı Yönetimi'nin gerilemeyi durdurmak için başlattığı batılılaşma süreci içinde yapılan yenilikler ve Batı'nın baskısıyla azınlıklara tanınan imtiyazlar (özellikle Islahat Fermanı) ve Amerika'ya tanınan kapitülasyonlar, misyonerlere çok rahat bir çalışma ortamı hazırlamıştı¹⁷. Bu rahat ortam, Amerikalı misyonerlerin Ermenilerle kolaylıkla kaynaşabilmelerini sağladı. Osmanlı yönetimi, ilk yıllarda Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini kısıtlamak bir yana onlara türlü kolaylıklar dahi sağlıyordu. Nedeni de öbür emperyalist Avrupa ülkelerinin yanında tarafsızlığına inandığı Amerika'nın güvencesine sığınmak olmalıydı. Türk-Amerikan ilişkileri, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından

sonra Rusların Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmeleri sebebi ile daha da gelişti¹⁸.

Yıllarca Hıristiyanların dinlerini değiştirdiği için diğer Hıristiyan mezhep ve cemaatler tarafından dışlanmaya çalışılan ve engellenmek için her türlü çareye başvurulmuş¹⁹ Amerikalı Protestan misyonerler, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği kurallardan yararlanarak, çeşitli seviyelerde okullar açtılar. Bu okulların büyük kısmı ABCFM tarafından açılmıştır. Önceleri İzmir, İstanbul gibi kıyı şehirlerine gelen misyonerler, sonraları iç bölgelere yayıldılar²⁰.

Amerikalı misyonerlerin Türkiye'ye ilk gelişlerinin Yunan ayaklanmasının çıktığı yıllara rastlaması, iki açıdan önem arz etmektedir; birincisi Rumların Yunan ayaklanması sebebiyle kurulacak otoriteye daha yakın, olaylara daha ilgili olmaları ve bu sebeple de misyonerlerin mecburi olarak Ermenilere yönelmeleri. İkinci olarak, Yunan isyanının Ermeniler için de örnek teşkil edeceği ve faaliyetlerinin başarısında etkili olacağı fikrinin, Amerikalılar tarafından düşünülebileceğidir²¹.

Zamanla Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan her kesimden insanın eğitim ihtiyacı artmıştı. İmparatorluk XIX. Yüzyılda yapısal bir değişim içindeydi. Tanzimat bir anlamda bu değişimin ve bu değişimi yönlendirebilme özleminin sonucuydu. Tanzimat, eğitime çok önem veriyordu. Ayrıca Protestanların kendi kiliselerine kavuşmaları, Ermenilerin, Amerikan misyoner okullarına olan talebini artırdı²². 1870'lere gelindiğinde, ABCFM yönetimi yerli Hıristiyan unsurların da yönetiminde söz sahibi olacağı bir yüksek okul örgütlenme modeli geliştirmiyordu²³.

İşte Anadolu'daki yüksek okullar, bu modele uygun olarak kuruldu- lar. En önemli Protestan kolejleri Beyrut ve İstanbul'da açıldı. Okullar, matbaa, hastane ve yardım kuruluşları²⁴ ile hızlı bir Protestanlaştırma çalışması yanında, azınlıkları etkileyerek onların Osmanlı'dan kopmaları sağlanıyordu. İstanbul'daki Robert Kolejin 1863-1903 tarihleri arasındaki mezunlarının çoğu, Bulgar öğrencilerdi. Yine kolejin ilk Bulgar mezunlarından beşi, Bulgaristan'da başbakanlık görevinde bulunmuşlardır²⁵.

Sekiz misyonerin imzasını taşıyan, 30 Ocak 1857 tarihli bir mektupta, Bulgaristan Protestanlaştırılmadan Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan işin tamamlanmış sayılamayacağı, çünkü Ermenilerin en iyi ihtimalle imparatorluk ahalisinin 1/20 sinden çok olmadıklarını belirtiyorlardı.

Bulgaristan'ın kurtarılması davasını ilk başlatan misyoner, Robert Kolejin kurucusu Cyrus Hamlin olmuştur²⁶. Robert Koleji'nin Bulgarlar için üstlendiği görevi, Araplar için Beyrut'ta Amerikan Koleji üstlendi. 1886'da Beyrut'ta açılmış olan Protestan Koleji, bölgenin Osmanlılardan koparılmasında rol oynadı²⁷.

Ayrıca Amerikalı misyoner Jones King, Yunan Kilisesine hayatiyet kazandırmak için yıllarca çalıştı²⁸. Osmanlı tebaası olan Bulgarlar ve Ermeniler arasında 1810 yılına kadar bağımsızlık arzusu yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklar, önce misyoner okulları aracılığıyla Avrupa devletlerinin etkisi altında kalmışlar, sonra karşılıklı çıkar ilişkisi ve dayanışma içinde tam bir himayeye girmişler, o devletlerin siyasi görüşleri doğrultusunda hareket ederek Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde siyasi çalışmalarda bulunmuşlardır²⁹. Yüzyıllardır Osmanlı egemenliğinde kalmış bu toplumlar, Fransız İhtilali'nden sonra dünyayı saran milliyetçilik akımının etkisi ile artık gerileme dönemine girmiş imparatorluk yönetimine karşı ayaklanmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti, 1869'dan itibaren her türlü yabancı okulu, bu arada Amerikan misyoner okullarını da daha yakından izlemeye başlamıştı. Dolayısıyla Amerikan okulları, Türk–Amerikan ilişkilerinde sürekli sür-tüşme konusu olmuştur. Özellikle 1890'lı yılların ortalarından itibaren baş gösteren Ermeni olaylarının merkez üssü misyoner okulları olmuş ve birçoğu da zarar görmüştür³⁰. Amerika tazminat talebinde bulunup³¹ adeta Osmanlı'yı tehdit ettiği için de bu okullar, Türk–Amerikan sür-tüşmesinin temelini oluşturmaya başlamıştır³².

Misyonerler, ilk etapta Ermenilerin buldukları yerleri fizibilite etmiş daha sonra bölge halkı üzerinde yoğunlaşmaya başlamışlardır. Özellikle Ermenilerin dini anlayışlarını, eğitim ve öğretim durumlarını tespit etmişlerdir. Bölgenin ve Ermenilerin dini, sosyal, etnik, siyasi ve ekonomik durumunu belirten raporlar hazırlamışlardır³³. Bu amaca matuf olarak Amerikan Board, Eli Smith ve H.G. Otis Dwight'i "Ermenistan" adını verdikleri bölgeye göndermişlerdir. İstanbul'da Ermeni patriği ile temasa geçen bu misyonerler keşif gezileri için İzmit, Ankara, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Arpaçay, Tiflis, Şuşa, Datev, Nahçıvan, Erivan, Eçmiyazin, Tebriz ve Urmiye'ye uğramışlardır³⁴.

Sadece Ermenilerle yetinmeyen Amerikalılar³⁵, Rumları da teşkilatlandırmaya devam ettiler. Bu çeşit faaliyetlere örnek, Merzifon Amerikan Koleji binasında Rum Pontus teşkilatının kurulmasıdır. Merzifon

Pontus teşkilatından birinin bir Yunanlıya yazdığı mektupta, teşkilatın faaliyete geçmek üzere olduğu, Yunanistan'dan imdat bekledikleri ve kullandıkları binanın Merzifon Amerikan Koleji binası olduğu belirtilmiştir³⁶. Aynı şekilde Anadolu'da kurulmuş olan Harput'taki Fırat Koleji ve onun etrafa dağılmış olan şubeleriyle (Harput ve çevresinde Amerikalıların seksen üç tane okulları mevcuttur.)³⁷ Antep'te kurulmuş olan Merkezi Türkiye Koleji, Ermenilerin Osmanlıya karşı ayaklanmalarında büyük rol oynamış ve adeta Ermeni ihtilalcilerin buralardan yetişen kişilerden oluştuğu gözlenmiştir.

Her memleketin misyoner müesseseleri, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan gençlere kendi milletlerinin ve devletlerinin nüfuzlarını tesis ederken³⁸, onlara mali ve ticari müesseselerinde iş bulmaya gayret gösteriyorlardı. Bu sayede hem kendilerine yakın gurubun güvenini kazanacak, hem de o Hıristiyan gurubun sosyal yönden üstün bir duruma gelmesini sağlayacaktı. Bu durum Hıristiyanlarda da bir beklenti yarattı ve daha iyi bir sosyal hayat için bilhassa Amerika'ya giderek iş imkânı aramaya başladılar. Bu hareket zaman içerisinde Osmanlıya karşı yürütülen politikanın da bir parçası oldu. Özellikle Ermeniler ve Bulgarlar bu suretle az zamanda ihtilalci bir unsur haline sokulmuştur³⁹.

Misyonerler bu faaliyetleri sırasında her türlü imkândan faydalanıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan misyoner faaliyetleriyle ilgili büyük boyutlarda bir basım-yayın faaliyetinde buldukları da bilinmektedir. Hatta ilk geldikleri yıllarda Rumlar ve Ermeniler Türkçe konuştuğu için Rumca harfli Türkçe ve Ermenice harfli Türkçe kitaplar yayınlamaya, Rum ve Ermenilere, Ermenice ve Rumca öğretmişlerdir. Yani açık bir ifadeyle, Ermenice ve Rumca'yı azınlıklar arasında geliştiren Amerikalı misyonerler olmuştur denilebilir. Bu yayın faaliyetleri için başta Malt'a da kurulan ilk matbaadan sonra, İzmir ve İstanbul'da olmak üzere hemen hemen bütün misyon merkezlerinde birer matbaa kurmuşlardır⁴⁰.

Protestan Misyonerlerin de tesiriyle olayların arttığı ve Ermenilerin bazı iddialarda bulunduğu gerekçesiyle hükümet, teftişlerin yanında inzibat ve propaganda yoluyla da tedbirler almaya başlamıştır. Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği, zararlı propaganda yapan Ermenilerin propagandalarını çürütemek gayesiyle, değişik yerlerde yayınlamak üzere bir broşür hazırlamıştır. Broşür, Ermenilerin Protestan Misyonerlerle işbirliği yaparak, dünya kamuoyunu Osmanlı

Devleti aleyhine çevirmek için ileri sürdüğü, Osmanlı için zararlı görülen fikirlerin karşılığı olarak hazırlanmıştır⁴¹.

1890 yılından sonra gittikçe yoğunlaşan Ermeni olayları sebebiyle Osmanlı yetkilileri, olayların çıkışında ve gelişiminde misyonerlerin rol aldığı düşüncesiyle, hem misyonerleri, hem de faaliyet yürüttükleri gayrimüslim okullarını ve yerli yardımcılarını, kontrol altına almaya gayret göstermişlerdir. Bunun üzerine misyonerler de harekete geçerek, elçilikleri aracılığıyla hükümetlerini, Avrupa ve Amerikan kamuoyunu kendi taraflarına çekebilmek için, basın yayın yoluyla da propagandaya başlamışlardır. Bazı misyonerler, isimlerini gizli tutarak gönderdikleri yazılarını yayınlattığı gibi⁴², Amerikan basını da konuya oldukça yakın ilgi göstererek bu konuda yayınlar yapmaya başlamışlardır. Özellikle Amerika'da yayınlanan Ermeni gazeteleri, bu propagandaya destek vermişlerdir⁴³. Buna mukabil Osmanlı yetkilileri de bu tarzdaki zararlı yayınlara yine basın yoluyla cevap vermişlerdir.

Amerikan okullarının Ermeni olaylarında faal bir rol oynaması ve özellikle de, Protestanlığa geçmiş yerli Ermenilerin⁴⁴ bu olaylar esnasında ön saflarda yer alması sebebiyle, Osmanlı Devleti yetkilileri de, Protestan Amerikan okullarıyla onların uzantısı durumundaki yerli Protestan okullarına karşı daha kesin tedbirler almaya başlamıştır. Olayların önlenmesi için sadaret makamı; "Protestan okullarının buldukları kazaların kaymakamlıklarının lisân bilenlerden alınması ve bu vilayetlerin periyodik teftişi için bir veya iki müfettişin tayini, özel okulların teftişi maddesiyle ilgili nizamnâmenin, maksadı sağlayacak şekilde tanzim edilerek, sefaretlerinde muafakatını alarak yürürlüğe konması, Protestan Misyoner Okulları'nın sıkı kontrolü ile bunların kapatılmasını gerektirecek delillerin toplanması, mülkiye mekteplerinden Rum, Ermeni ve Arap lisânlarından birinin kaymakam adaylarından mecburi olarak öğretilmesi, dışarıdan gelen zararlı (muzır) yayınların yurda sokulmaması, basımevlerinin teftişine ait yapılan fakat bazı maddelerine sefaretlerinin itiraz etmeleri üzerine geri kalan nizamnâmenin, yeniden ele alınarak kısa sürede yürürlüğe konulması..." nı istemiştir⁴⁵. Bunun yanında, yabancı uyruklu kimselerin Ermeni okullarında öğretmenlik yapmalarının çok sakıncalı olduğu belirtilerek, bu görevlerine son verilmesi⁴⁶ ve Maârif Nizamnâmesi'nin 129. maddesinin de kesin olarak uygulanılmasının gerektiği üzerinde de durulmuştur⁴⁷.

Anadolu topraklarına yerleşen misyonerler çocuklarını burada yetiştirdikten ve eğitim için kendi ülkelerine gönderildikten sonra tekrar geri

getirerek adeta kendi bıraktıkları yerlerden devam etmelerine zemin hazırlamışlardır⁴⁸. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları, özellikle Ermenilerin daha fazla Batıya yönelmesine sebep olmuş, karşılıklı beklentiler de artmıştır. Misyonerler bu tarihten itibaren ticaretten para kazanma imkânı bulan Ermenileri yönlendirmeye ve devletlerinin nüfuzu için kullanmaya başlamışlardır. Ermeniler de Batıyı kendilerini korumak ve ideallerini gerçekleştirmek için bir araç olarak görmeye başlamış; misyonerlerle temas kurarak, Batı'ya giderek zengin olmak için fırsat aramaya başlamışlardır⁴⁹. Önceleri misyonerlerin hayat tarzları ve verdiği eğitim, ayrıca eğitim için yurtdışına giden Ermenilerin dönüşte yaptıkları propagandalar, göçün artmasına da etken olmuştur⁵⁰. Amerikan Board misyonerleri aracılığıyla Amerika'ya 1830 dan itibaren başlayan eğitim ve ticaret amaçlı göçler daha sonra buradakilerin akrabalarına gönderdikleri mektuplarda Amerika hakkında övgülerle bahsetmesi üzerine Ermenilerle beraber diğer Osmanlı milletlerinin de buralara gelmesini sağlamıştır⁵¹.

Bu arada empoze edilen Ermenistan fikri, göçün diğer bir sebebi olmaya başlamıştır. Önce ticari ve eğitim amaçlı olarak kendini gösteren göç yerini daha kolay ve inandırıcı olduğu için siyasi göçe bırakmaya başlamıştır. Gidenlerin hepsi ailesiyle beraber gitmediği için de göç eden veya çalışmaya gidenlerin Anadolu'dan bağlarını koparmayarak yıllardan beri yürütülen propagandanın bir aracı olarak dışarıda faaliyetlerine devam etmişlerdir⁵². Göç eden Ermeniler gittikleri bölgelerde haçlı ruhunun tesiriyle sempati toplamışlar, para yardımı yanında⁵³ siyasi destek bulurken, rahatça barınmışlardır⁵⁴. Yapılan propagandalar o kadar etkili oluyordu ki, Amerika Doğu Anadolu'da, bir elin parmaklarını geçmeyen vatandaşının bulunduğu birçok şehirde konsolosluk açmak için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişti⁵⁵.

Zamanla göçün şekli de değişmeye başladı. Olaylara karışanların büyük bir kısmı sıkışınca yurt dışına kaçıyorlardı. Bu kaçış hadisesini de genellikle Ermeni tüccarlar, misyonerler, konsoloslar örgütlü bir şekilde yapıyorlardı. Göç olayı da bir geçim kaynağı olmuştu⁵⁶.

Amerika'ya göçte Amerikan okullarının etkisi olduğunun en güzel kanıtı şüphesiz en fazla göçün olduğu Harput'ta açılmış olan misyon merkezidir. 1878 de bu misyon merkezinde açılan kolej (Fırat Koleji)⁵⁷, Ermenilerin iyi bir eğitim almasını sağlamış ve şuurlu öncüler yetiştirmiştir. Bu yetiştirilen öğrenciler ABD'ye götürülmüş ve çoğu Amerikan vatandaşlığına geçirilerek, sonra Osmanlı topraklarına geri getirilmiştir.

Bu geri gelen öğrenciler de, Amerika–Ermeni ittifakının idealleri için çalışmışlardır⁵⁸.

Geri gelenler, Osmanlı topraklarında Amerikan vatandaşı olmanın dokunulmazlığı içinde, kendi halklarına özgürlük propagandası yapıyor, gördüklerini anlatarak devletten reformlar istemeye yöneliyorlardı. Çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu’nda artık bilinçlenmiş bir Ermeni toplumu olduğunu gösteren en büyük kanıt ise 1863’te hazırlanan ve imparatorluk tarafından onaylanan Ermeni anayasası oldu⁵⁹. Bu gelişmelerden rahatsız olan sadece devlet yöneticileri değil, Ermeni Gregoryen yöneticileri de rahatsız olmuş ve bunu birçok defa dile getirmişlerdir⁶⁰.

Göç edenlerin en çok üzerinde durduğu konu propagandaydı. Gittikleri ilk andan itibaren basın yayın yoluyla propagandaya başlayıp gazeteler, dergiler çıkardılar⁶¹. Burada Türkiye aleyhine yaptıkları propagandayla hem kamuoyunu etkiliyorlar⁶², hem de göç edenleri potansiyel birer taraftar olmaya hazırlıyor veya zorluyorlardı. Hatta zorla para toplamak için pusulalar dahi gönderiyorlardı⁶³. Osmanlı topraklarından Amerika’ya göçen Rum ve Ermenilerin Türkler aleyhine çalışmaları, Amerikan kamuoyunda Türk düşmanlığı oluşturmaya başlamıştı.

Ermenilerin Doğu Anadolu’dan ABD’ye göçünde, konsoloslukların açılışlarını tamamladıktan sonra büyük bir artış oldu. Konsoloslar raporlarında bu büyük çaplı göçün sebebini, Ermenilerin sürekli baskı ve zulme uğramaları olarak göstermişlerdir. Doğu Türkiye misyonunun merkezi olan Harput’taki Amerikan Konsolosu Thomas H. Norton, raporunda göç olayına şöyle bir yorum getirmiştir; “insanlar zengin olmak, tehlikelerden uzak kalmak ve çocukları için iyi bir ortam elde etmek istemektedirler ve ancak bu büyük çaplı göç sayesinde dünyanın dikkatini çekme fırsatı yakalamaktadırlar”⁶⁴. Fakat bilinmektedir ki aynı konsolosun çalışma bölgesinden birçok Müslüman da Amerika’ya göç etmiştir. Eğer sadece baskıdan dolayı gayrimüslimler göç etseydi, Müslümanların Amerika’ya gitmesi düşünülemezdi. Dolayısıyla bu göçün Hıristiyanlara yapılan baskıdan veya kaçarak kurtulmaktan kaynaklanmadığının en güzel örneklerinden biri olarak, Müslüman halkın da Amerika’ya göç etmesi gösterilebilir. Bu sebeple göçü kolaylaştırmak ve Amerika’da taraftar bulmak düşüncesiyle yapılan propaganda, Amerikan kamuoyunu aldatmaktan başka bir şey değildi⁶⁵.

Misyonerler, konsoloslar ve göç tacirlerinin sağladığı imkânlarla yıllar boyunca gizli yollarla, çalışarak, para kazanmak için özellikle Harput,

Diyarbakır vb. yerlerden Müslüman göçü de gerçekleşmiştir⁶⁶. Bunların bir kısmı orada yerleşmiş, bazıları da para kazanarak geri gelmişlerdir⁶⁷. Washington Osmanlı elçisinin bildirdiğine göre; para karşılığı ve misyonerlerin propagandasının etkisiyle, bazı Müslümanlar da din değiştirerek misyoner referanslarıyla ABD'ye göç etmişlerdir⁶⁸. Bir diğer göç sebebi ise, daha önce göç eden Ermeni gençlere eş olarak gönderilen kız çocuklarıdır. Yaklaşık yılda yüz Ermeni kızı bu sebeple yurt dışına göç etmiştir⁶⁹.

Göçmenler gizlice gittikleri devletin vatandaşlığına geçerek geri dönüyor ve adeta kapitülasyonlardan kaynaklanan bir dokunulmazlık elde ediyorlardı. Göç sırasında Amerikalı konsoloslar pasaport vererek yardımcı oldukları gibi, maddi yardım da yapıyorlardı. Hatta limandan ayrılıncaya kadar bir aksilik çıkmasın diye tedbir dahi alıyorlardı. Amerikan elçileri, göçün daha rahat yapılabilmesi için, Amerika'ya gitmiş olanların çocuklarını da aldirmek istediklerini⁷⁰, buna izin verilmemesi halinde, geri gelmek isteyenlerin, Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmediği takdirde tekrar Amerika'ya dönmelerinin kabul edileceğini söylerler. Osmanlı Devleti topraklarına geri gelmek isteyen Amerikan vatandaşlığı elde etmiş Ermeniler, kendilerine Amerikan himayesini garanti eden bir anlaşmanın Türkiye ile imzalanması konusunda A.B.D. Başkanı Roosevelt'e başvuruda bulunmuşlardır⁷¹.

Osmanlı yönetimi de bu gelişmeleri önlemek için bazı tedbirler düşünmüştür. Amerika'ya kaçarak, tabiiyet değiştirip tekrar geri dönmeyi engellemek için, Meclis-i Mahsûs tedbir olarak; beş yıl süreyle ABD'de kalarak oranın vatandaşlığına geçmiş olanların, her iki yılda bir Amerika'da bulunmak mecburiyeti konulduğu (bu anlaşma sağlandığı) takdirde, problemin kendiliğinden çözülmüş olacağını belirtir. Çünkü her iki yılda bir Amerika'ya gidemeyenlerin vatandaşlığı, iptal olacağından geri dönenler ABD vatandaşlığına geçemeyecekler ve problem halledilmiş olacaktır. Zamanla, Osmanlı Devleti'nde çıkan olaylara karşılık Amerika'ya kaçıp, oradan pasaport alarak⁷², geri gelmeye çalışanların görülmesi üzerine, Padişahın da onayından geçen bir kararla, Monroe Doktrini'ne aykırı olmasına rağmen; Amerika tarafından pasaport verilse dahi, geri dönenlerin Osmanlı topraklarına kabul edilmeyeceği karara bağlamıştır⁷³.

İlerleyen zamanlarda, Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki bu tabiiyet konusu, karşılıklı tartışmaya dönüşmüştür. Amerika'ya kaçanlar geri gelirse almayız diyen Osmanlı Hükümeti'ne, Amerikalılar hem

bunların geri döneceğini, hem de bütün haklardan faydalanacağı cevabını vermişlerdir. Osmanlı yetkilileri de, “İndianlar (yerliler-Kızılderililer) Amerika Birleşik Devletleri’nde aynı uygulamayı yapsalar siz nasıl karşılırsınız” diye sorarak, bu konuda haklı olduklarını vurgulamaya çalışmıştır⁷⁴.

Amerika’nın bu konuda azınlıklara kolaylık göstermesinin nedeni, tabiiyet değiştirenler sayesinde nüfuz ve ticaretini geliştirmek istemesiyle açıklanabilir. Osmanlı Devleti’nin de Amerikan göçünden memnun olmamasının nedeni, yetkililerin: “ her devlet teb’a ile kâim ve teb’anın kesretiyile vâridat ve kuvveti dahi o derecede dâim olduğundan ve bununla beraber devlet efrad-ı nüfustan müteşekkil bir hey’et olduğundan velevki bir ferd-i şahıs olsun tenakısı a’deden yine mevkiini açık göstereceği tabii olduğundan...” şeklindeki ifadelerinden daha rahat anlaşılabilir. Amerika’ya gidenlerin tekrar geri dönerek karışıklık çıkartmaları ve tabiiyet iddiasında bulunmalarının yanında, devletin nüfusunun azalması da ayrı bir kayıp olarak görülmektedir. Bu sebeplerden dolayı buna mani olması gerektiği üzerinde durmuşlardır⁷⁵.

Amerikalı misyonerlerle ilişkisi olan çoğu Ermeni, eğitim, ticaret, hatta uşaklık için de olsa, Amerika’ya gitmişlerdir⁷⁶. Amerika’ya kaçak olarak giden Ermenilerden bir kısmı, genellikle tabiiyet değiştirerek daha sonra Osmanlı Devleti’ne geri gelmeye çalışmışlardır. Geri dönmelerin engellenmesi için Anadolu limanlarında tedbir alınması üzerine, bu defa da uzak limanlara giden Ermeniler, fırsat arayarak Anadolu’ya gelmeye çalışmışlardır⁷⁷. Osmanlı Devletince aranan kaçaklar da, yurtdışına kaçarak bir müddet gizlendikten sonra tekrar geri gelmekteydiler. Amerika’dan Anadolu’ya geri gelenler, yanlarında silah ve Osmanlı Devleti aleyhine düzenlenmiş kitap, broşür vb. zararlı maddeler de getiriyorlardı.

Osmanlı Devleti’ndeki Amerikalı Misyonerlerin faaliyetleri sonucunda, Müslüman ve Ermenilerden Amerika’ya yıllar boyu devamlı bir göç olayı yaşanmış, bunun önlenmesi için tedbirler alınmasına rağmen; bu durum Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar, kontrolsüz olarak devam etmiştir.

2. Birinci Dünya Savaşı ve Amerika-Ermeni İlişkileri

Amerika’nın Almanya’ya savaş ilan etmesiyle, Osmanlı-Amerikan ilişkileri gerginleşmiş, birbirlerine savaş ilan etmemiş olsalar da, ilişkileri

1917 baharında kesilmiştir⁷⁸. Osmanlı, Almanya'nın müttefikiydi ve bu nedenle, bu devletle normal ilişkilerini sürdüremezdi. İki devlet arasında savaş hali doğmamış, ancak ilişkiler gerilmişti. Savaş sırasında, Amerika'yı karşı tarafa almamak için olsa gerek, Amerikalı misyonerlerin müesseselerine dokunulmamıştır. Fakat misyonerlerin bir kısmı savaş sebebiyle, bir kısmı da yetkililerin isteği ile müesseselere sahip çıkacak bir kaç nöbetçi bırakarak ayrılmışlardır⁷⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Amerikalı misyonerler eski alışkanlıklarını devam ettirerek, düşmanla işbirliği yapan Ermenilerle ilgilenmeye ve onlara yardımcı olmaya ve korumaya çalışmışlardır. Hatta sefaletе düşen Türk çocuklarını da himayeleri altına alarak Hıristiyan yapmayı dahi başarmışlardır⁸⁰. Aynı zamanda misyonerler, Urf'a'da olduğu gibi isyan çıkaran Ermenilerle işbirliği içine girerek daha da ileri gitmiş Amerikan yetimhanesini karargâh haline getirerek silahlanmışlardır. Teslim ol çağrısına, binadan ateşle karşılık verilmiştir⁸¹. Amerikalı misyonerler, kovuluncaya kadar buldukları bölgelerden ayrılmayıp çalışmaya devam etmişlerdir.

Konsoloslar, Amerika'ya gönderdikleri raporlarda Ermeni İhtilalci liderlerinin mektuplarına yer vererek Amerika'nın direk müdahalesini istemişlerdir. Yine konsolosluk raporlarında, Vilayet-i Sitte (Altı Vilayet), Ermeni Vilayetleri olarak anılmış ve bu şehirlerin Hıristiyan valilerce yönetilmesi fikri ortaya atılmıştır. Bu isteğin özellikle Bitlis, Sivas, Erzurum, Mamuratül-Aziz (Elazığ) ve Diyarbakır için, şartları nedeniyle doğal bir hal aldığı savunulmuştur⁸².

Savaş döneminde de misyonerler ile Ermeniler arasındaki ilişkiler farklı boyutlarda devam etmiştir. Örneğin bu dönemlerde Bursa'da Hristiyan yapılmak üzere İstanbul'daki İngiltere Sefareti'ne gönderilen dört Müslüman kızını, İstanbul'a Rupen isimli bir Ermeni'nin getirdiği fakat bu kişinin kızların ihbar etmesi ile yakalandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁸³.

Yıllarca Amerikalı konsolos, misyoner ve tüccarın yurt dışına göç ettirmeyi başardığı Ermenilerin faaliyetleri, Ermeni meselesinde özellikle de "siz olay çıkarın biz Avrupa'yı hazırlıyoruz, onlar sizi himaye ederek Sultanı Bağdat'a kadar sürecekler" gibi telkinlerle⁸⁴ Anadolu'daki olaylarda etkili oldukları ve Ermeni meselesinin günümüze kadar gelen yankılarında payı bulunduğu söylenebilir de, günümüzde Ermenilerle ilgili olarak en çok öne çıkarılan olay tehcidir⁸⁵. Tehcir sırasında özellikle Amerikalı misyoner, konsolos vb. görevlilerle, Alman yetkililer

Anadolu'nun her bölgesinde rahatlıkla faaliyet göstermiştir. Bu sebeple tehcirin her safhasında da adeta taraf olmuşlardır.

Lesli Dewis gibi konsolos⁸⁶ veya H. Atkinson⁸⁷ gibi misyonerler adeta tehirci yaşamıştır. Bunlar savaş başladığı andan itibaren de yakaladıkları her fırsatta göçü engellemeye veya kaçıışı kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Tehcir başlamadan önce Harput Valisi Sabit Bey döneminde binlerce Ermeni'nin Rusya'ya kaçması bunun güzel bir örneğidir. Tehcir ve sonrasında yıllarca Dersim Eşkiasından verilen paralar karşılığında yardım alınmış, bu yolla da yurtdışına kaçış sağlanmış⁸⁸. Bu faaliyetlerinin fark edilmesi üzerine de bazı misyonerler sınır dışına sürülmüştür⁸⁹. Tehirci yakından takip eden konsoloslar ve misyonerler, tehcir edilenlerle görüşmüş ve onlara yardımcı da olmuşlardır⁹⁰. Hatta Amerikan Harput konsolosu Lesli, ilginç bir olay da yaşamıştır. Kırk veya Elli paund karşılığında Rusya'ya Ermenileri kaçırmak için kullandıkları Dersim Eşkiası denilen asker kaçakları, tehcir kafilesine saldırmış, jandarma ve Ermenilerin bir kısmını öldürmüştür. Eşkiasıdan zarar gören Ermenilere yardım ederken, Dersim Eşkiası'na bu sefer lanet yağdırmayı ihmal etmemiştir⁹¹.

Lesli'nin bu raporundan hareketle göç ve raporlarla ilgili ne kadar sahtekârlık yapıldığını anlamak mümkündür. Raporlardan birincisi 23 Ağustos 1915 tarihli, Büyükelçiliğe gönderilen rapordur. Bu raporda Ermeni çetelerin sivil Türkleri ve jandarmaları öldürdüğünü Büyükelçiliğe rapor edilmiştir⁹². Diğer bir raporu ise tehcirle ilgilidir. Bunu Amerika'da yazdığı için raporunun her kelimesinde kendini ön plana çıkararak, Ermenilerin çok kötü muameleye tabi tutulduğunu yazmakla beraber, bir itirafta da bulunmuştur. Tehcire tabii tutulan Ermenilerin altın, para ve kıymetli kağıt gibi değerli eşyalarını kendine veya misyonerlere bıraktıklarını belirtmiştir⁹³.

Amerika'nın Mersin Konsolosu ise tehcirin düzenli bir şekilde yapıldığını, asayişin tamamen sağlandığını ve her türlü nakil vasıtalarının kullanıldığını yazmıştır⁹⁴. Hatta o dönemde sadece Merzifon'daki Amerikan misyonerlerinin kurmuş olduğu bir şirkette otobüs olduğu ve bu otobüslerle Ermenileri taşıdıkları da⁹⁵ düşünülürse, bu olaylarda ne kadar taraf oldukları daha iyi anlaşılabilir.

Batıda tehcir yüzünden adeta kamuoyu terörü estirenler, önceden tehcir edilen veya göçmüş olan Ermenilerin, Mondros Mütarekesi'nden sonra geri gelerek yaptıkları katliamlardan⁹⁶ nedense hiç bahsetmemişlerdir. Tehcirde oldukça yoğun bir şekilde suç unsuru arayanlar,

Türk arşivleri bir yana, Batı arşivlerinde de bir delil bulamamışlardır⁹⁷. Muhakkak bir suçlu bulmak zorunda oldukları hissiyle, Damat Ferit desteğiyle kurulan düzmece mahkemelerde masum görevlileri idama mahkûm ettirmişlerdir⁹⁸.

Ermenilerin yaptığı terör hareketini görmezden gelerek adeta onlarla beraber savaşan bu misyonerler, tehciye de karşı çıkmışlar ve yalan yanlış raporlar düzenleyerek dünya kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır. Önce Ermenilerden Amerikan vatandaşlığına geçmiş olanları ve ailelerini, sonra Protestanları, sonra da diğerlerini tehirden kurtarmak için çaba sarf etmişlerdir. Misyoner ve konsololar savaş boyunca yetimhane, okul, hastane ve diğer müesseselerinde faaliyetlerine devam etmiş ve adeta casuslar gibi, şifrelerle yazışarak bilgi aktarmaya da gayret göstermişlerdir⁹⁹. Örneğin bu dönemlerde Anadolu'da bulunan Amerikan misyonerlerine ait kurumların Ermenilere hizmet ettiklerine dair önemli bir belge de şüphesiz Sivas Amerikan Hastanesi'nde üç adet Ermeni İstiklal armasının bulunmasıdır¹⁰⁰.

3. Milli Mücadele Döneminde Amerika-Ermeni İlişkileri

Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulması ve Amerikan mandasına verilmesi teklifi, Amerika'daki Ermeni lobisinin de tahrikiyle, Amerika'nın bölgeye gelmesinde rol oynayan etkenlerden biriydi. Paris Konferansı sırasında Müttefikler için yeni olmayan bu konu gündeme getirilmiş, Amerika'nın bölgede sorumluluk alması adına İngiltere, Amerika'nın Ermeni mandasını üstlenmesini teklif etmişti. Amerika konuyu bir süre araştırmış, bu yükümlülüğü kabul etmemiştir¹⁰¹. Amerika'nın konuyu araştırmak üzere görevlendirdiği Harbord'a verilen emir, Amerika'nın bölgeyle ilgilenmesinin gerekçesini açıkça göstermektedir. Emir şöyledir: "en yakın zamanda resmi bir gemi ile İstanbul, Batum ve Ermenistan'ın, Rus idaresindeki Kuzey Kafkasların ve Suriye'nin gerekli diğer bölgelerine gitmek için yola çıkınız... Sizden istenen görev, bu bölgedeki Amerikan menfaatlerini ve sorumluluklarını içine alan tarihi, coğrafi, politik, askeri, idari ve iktisadi yönleri inceleyip, bir rapor halinde sunmanızdır"¹⁰².

Amerikan senatosu da 1 Haziran 1920'de, Lloyd George'un Türkiye, İstanbul ve Ermeni mandasını üstlenmesi isteğini reddetti¹⁰³. 1920 Kasım ayında Cumhuriyetçi Parti'nin seçimleri kazanması ve Wilson'un başkanlıktan ayrılması üzerine, Amerika tekrar yalnızlık politikasına döndü¹⁰⁴. Türk-Amerikan ilişkilerinde resmi girişimler olmasa da, Milli

Mücadele döneminde Amerikalı iş çevrelerinin Anadolu'ya ve Ankara Hükümeti'ne ilgileri devam etti. Özellikle Samsun, Ankara ile ilişki kurmak isteyen Amerikalıların istasyonu oldu. Amiral Bristol de birkaç kere Samsun'a gelip mahalli yetkililerle iyi ilişkiler konusunda görüşmeler yapmıştı¹⁰⁵. Ankara da gerek yardım heyetlerine ve gerekse Amerikan vatandaşlarına iyi davranmış, Amerika ile ticari münasebetlerin kurulması konusunu gündeme getirmişti. Amiral Bristol de Amerikan yetkililerine, Avrupalılar bile Ankara ile irtibat kurmaya yönelmişken, Amerika'nın bu konuda bir şeyler yapması gereğini iletmişti¹⁰⁶.

Amerika, kesin bir adım atmadan önce Ermeni meselesiyle ilgili gelişmeleri görmek isterken, bu mesele ile ilgili olarak yıllardır yanlış yönlendirildiği hissi de güçlenmişti. Milli Mücadele'nin amaç ve beklentilerini öğrenmek ve kendi siyasetini gerçekçi temellere dayandırmak istiyordu. Bu çerçevede resmi ilişkilerden kaçınmakla birlikte, gazeteciler dahil olmak üzere bazı görevlilerini Türkiye meseleleri hakkında yerinde incelemeler yapmak üzere görevlendirmiş,¹⁰⁷ sağlıklı bilgilere ulaşarak duruma göre politikalar üretmek yolunda girişimlerde bulunmuştu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile geri dönen misyonerler bir müddet daha faaliyetlerine devam ettiler fakat umdukları ilgiyi bulamadılar. Çünkü yerli halktan tepki görüyorlardı. Özellikle bu dönemde yardım heyetleri daha ağırlık kazandı. Çünkü Anadolu adeta perişan bir durumdaydı. Bu sefalet Amerikalı misyonerler için iyi bir çalışma sahası da yaratıyordu. Yardım adı altında Ermenilere ulaşmayı da umuyorlardı. İşgal bölgelerinde daha rahat hareket edebiliyorlardı. Amerika'dan gelen milyon dolarlık malzemeler dağıtılıyordu. Dağıtılan malzemeler arasında röntgen makineleri dahi vardı¹⁰⁸.

Aslında işgal güçleriyle de işbirliği yapan bu misyonerler kısa zamanda Kuvay-ı Milliye'nin iyi niyetinden de faydalanarak faaliyetlerini yürütüyorlardı. Hatta Atatürk, Amerikan yardım heyetlerine iyi davranılması ve yardımcı olunması için talimat dahi vermişti¹⁰⁹. Hatta Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile direk temasa geçmiş, Ankara'da bir temsilcilik de açılmıştı¹¹⁰.

Misyonerlerin en çok başımızı ağrıttıkları yerlerden biri olan Merzifon'da, şartlara uymak kaydıyla, Ermeni ve Rum çocukların barınabilmesi gayesiyle yetimhane açılması için meclis kararı alınmıştı¹¹¹. Bu yardım heyetlerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından insanlı duygularla binalar tahsis edilmişti¹¹². Bu kadar ince düşünceye rağmen Amerika, meclisle direk olarak temas etmeye pek yanaşmamış,

hatta halen daha Ermeniler için bir yurt yaratmak için çaba arayışlarına devam etmiştir.

Türkiye ile Amerika savaş halinde olmadığından, Amerika çıkarlarını gözetmek için Lozan Konferansı'na sözde gözlemci sıfatıyla katılmıştır. Konferansta Amerika'yı Richard Child, Amiral L. Bristol ve Joseph C. Grew temsil etmiştir¹¹³. Misyonerler, Amerika Hükümeti'nin Lozan Konferansı'nda¹¹⁴ pasif bir vaziyette bulunmasını istememekteydiler. Bu manada, Amerika hükümetine resmen ve fiilen müdahale ederek Türk istiklaline mani olunması yönünde isteklerde bulunmuşlardır.

Lozan görüşmelerinin ilk bölümünde Türk tarafının beklentilerinin aksine, İngiliz-Amerikan yakınlaşması görüldü. İngiltere delegesi Lord Curzon, Türkiye ile Amerika'nın birlikte hareket etmelerini önlemeye yönelik olarak, Amerika'nın "açık kapı" ilkesine saygı duyduğunu bildirdi. Arkasından azınlıklar meselesi gündeme getirildi. Böylece Amerika'nın hassasiyet gösterdiği Ermenilerle ilgili görüşlerini açıklamaları sağlandı. Ermeni meselesine Türk delegasyonunun gösterdiği tepki, Türk ve Amerikan basınına yansdı. Bu gelişme, Ankara'nın Chester¹¹⁵ görüşmelerine ara vermesi sonucunu doğurdu¹¹⁶.

Lozan'daki Türk Baş delegesi İsmet Paşa ile Amerikan Baş delegesi J. Grew arasında imzalanan antlaşma; Ermeni meselesi ve kapitülasyonların kaldırılması hususlarına yer verdiği için, Amerika'da büyük itirazlara sebep olmuştu. Bu antlaşmaya ve tabiatıyla görüşmelere temel teşkil eden konular; en çok kayırılan ülke meselesi, vatandaşlık meselesi, hukuki danışmanlar meselesi, Amerikan kültürel ve dini kuruluşlarının haklarının garanti edilmesi ve tazminat meselesi gibi konulardı¹¹⁷.

Antlaşmaya imza koyan Grew, Dışişlerine yazdığı raporda antlaşmanın mükemmel olmadığını, hatta Türk tarafının istediği gibi bir antlaşma olduğunu belirtmekte, mevcut şartlar altında bu kadarının yapılabildiğini yazmaktaydı. Grew, vatandaşlık, adliye ve azınlıklar konusunda başarılı olamadıklarını, fedakârlığın Amerika'ya düştüğünü kabul etmekte, Amerika'nın en önemli kazancının, "en ziyade müsamaha mazhar ülke" statüsünü elde etmesi olduğunu düşünmekteydi¹¹⁸.

Lozan'daki Türk ve Amerikan delegasyonu arasında oluşan yakınlaşma, bir antlaşmayla sonuçlanmış olsa da, Türk-Amerikan ilişkilerinin güçlü bir şekilde kurulmasını sağlayamadı. Antlaşma Türk karşıtı Amerikalılar tarafından kösteklendi. Antlaşmanın bir an önce Senato tarafından onaylanması gereğine karşılık, Senato Başkanı Calvin

Coolidge, antlaşmayı ancak 3 Mayıs 1924'te Senato'ya gönderdi. Senato antlaşmayı görüşmeyi erteledi ve 19 Ocak 1927 tarihinde Amerikan Senatosu antlaşmayı reddetti¹¹⁹. Türk-Amerikan ilişkileri kesildi. Onay için gerekli oy sayısından sadece 6 oy eksikti. TBMM, Lozan'da imzalanmasından birkaç gün sonra antlaşmayı kabul etmişti. Amerikan yönetimi Ermenicilerin aşırı baskısından etkilenmişti¹²⁰.

Antlaşmanın reddedilmesinde üç faktör etkili olmuştu. Bunlar, Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen güncel faktörler de olması bakımından dikkat çekmektedir. Antlaşmanın onaylanmamasının sebepleri: Antlaşmanın Wilson planında yer alan bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını sağlayamadığı, antlaşmada Hıristiyanlar ve diğer gayrimüslimler için hiçbir garanti bulunmadığı, eski Türk, yeni Amerikan vatandaşlarının Türkiye tarafından tanınmasını sağlayamadığıydı.

Antlaşmaya karşı çıkanlar, Demokrat Partililer, Ermeni lobisi ve piskoposlardı. Demokrat Parti, Lozan Antlaşması'nı lanetliyor, "Amerikan haklarını Chester imtiyazı ile takas etmekle kalmayıp, bir de Ermenistan'a ihanet etmiştir." diyordu¹²¹.

Antlaşmanın onaylanmasını isteyenlerin görüşleri de şöyleydi: Türkiye ile Amerika'nın eskiden imzaladıkları antlaşmaların artık hiçbir değeri kalmamıştır. Türkiye'ye kapitülasyonları ancak savaş zoruyla kabul ettirilebilir. Diğer bütün devletler de kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmişlerdir. Eğitim, din ve hayır kurumları ile iş çevrelerini temsilen Türkiye'de bulunan bütün Amerikalılar antlaşmanın onaylanmasını istemektedirler. Antlaşmanın reddedilmesinin Türkiye'deki Rum ve Ermenilere bir faydası olmayacaktır. Savaş dışında, Türkiye'den Ermeni yurdu için toprak koparmaya imkân yoktur. Bu şekilde hareket etmek için Amerika hukuki ya da ahlaki bir sorumluluk taşımamaktadır. Türkiye ile Amerika arasında yapılan bu antlaşma ile Türkiye'deki Amerikalılara, Türkiye ile antlaşma imzalamış olan diğer yabancılara verilen haklar kazanılmış bulunmaktadır. Modern Türkiye'nin şartları Abdülhamit ve Jöntürk döneminden daha kötü değildir¹²².

SONUÇ

Anadolu'ya gelen Amerikalı misyonerler ilk önce Yahudi, Rum ve Müslümanlar üzerinde faaliyetlerini sürdürme çabalarına girmişlerdir. Fakat çeşitli sebeplerle bu unsurlardan sonuç alamayan misyonerler, hedef olarak Ermenileri seçmişlerdir. Özellikle 1840 yılından sonra

Ermeniler üzerinde yoğun mesai harcamaya başlayan misyonerler; zaman içerisinde Anadolu'da Ermeni ayaklanmalarına sebep olurken, Anadolu dışında da Amerika ve Avrupa'da anti-Türk imajının oluşmasında aktif bir rol üstlenmişlerdir.

Uzun yıllar Anadolu topraklarında "Millet-i Sadıka" yani "Sadık Millet" olarak nitelendirilen Ermeniler, zaman içerisinde dış mihrakların tesiriyle devlete karşı isyan girişimlerinde bulunmuşlardır. Bunda şüphesiz diğer devletlerin yanında özellikle Amerika'nın etkisi büyük olmuştur. Azınlıkları kıskırtan ve ayaklandıran misyoner ve konsolosluklar; aynı zamanda sömürge ve nüfuz yarışında da Amerika'ya önemli bir yer edinmelerini sağlamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük sarsıntılar içine düştüğü dönemde, artık türlü etkilerle bütünüyle değişik kavramlara sahip olmuş Ermenilerin ayaklanmaları başlamıştı. Huzursuzlukların çok arttığı yıllarda Türkiye'nin doğusundaki Amerikan kolonisinin zarar görmemesi için çeşitli tedbirler alınmış, Müslüman halkın onlara karşı düşmanca tavır içinde olduğu ifade edilmiş, bu nedenle konsolosluk kadrosunun silahlandırılması için girişimlerde bulunulmuştur¹²³. Amerikalıların hep Ermeni yanlısı bu tutumlarından sonra Amerikalı misyonerler, Türkler tarafından Ermeni meselesine katkıları dolayısıyla suçlanmışlardır.

Sonraki yıllarda misyoner-Ermeni yakınlaşması bir kat daha artarken, Amerika 1896'daki Ermeni isyanlarından sonra Türk sularına; sözde Amerikan yatırımlarını korumak, gerçekte ise Ermenilerin yanında olduğunu göstermek üzere iki savaş gemisini göndererek tarafsızlığını kesin biçimde gösterdi¹²⁴. Amerika, devlete başkaldırmış bir unsurun yanında yer almak suretiyle kendi de Osmanlı'ya karşı bir konuma geçti. Amerika'da misyonerlerin yayın organlarında ve yine onların yazılarıyla beslenen basında, sürekli abartılarak yer verilen Ermeni olaylarına ilişkin haber ve makalelerle bir Hıristiyan ulusun, Müslüman İmparatorlukta ezilmekte olduğu fikri işlenmiştir. Buldukları bölgelerde Amerikan çıkarlarını korumak misyonunu üstlenmiş olan konsolosluklar, Ermeni ayaklanmasını sanki bir "kutsal savaş"¹²⁵ gibi destekleyip, yağma ve katliam hareketlerinden sürekli Müslüman halkı ve yönetimi sorumlu tutmuştur.

Lozan'a kadar geçen sürede Batılı devletlerin tek düşüncesi Sevr Antlaşması ile bir Ermenistan kurulması fikridir. Fakat Lozan da, menfaat kavgası nedeniyle Ermenistan sevdası o anda adeta unutulur ve nüfuz bölgesi, petrol sahaları, Boğazlar veya kapitülasyonlar ön

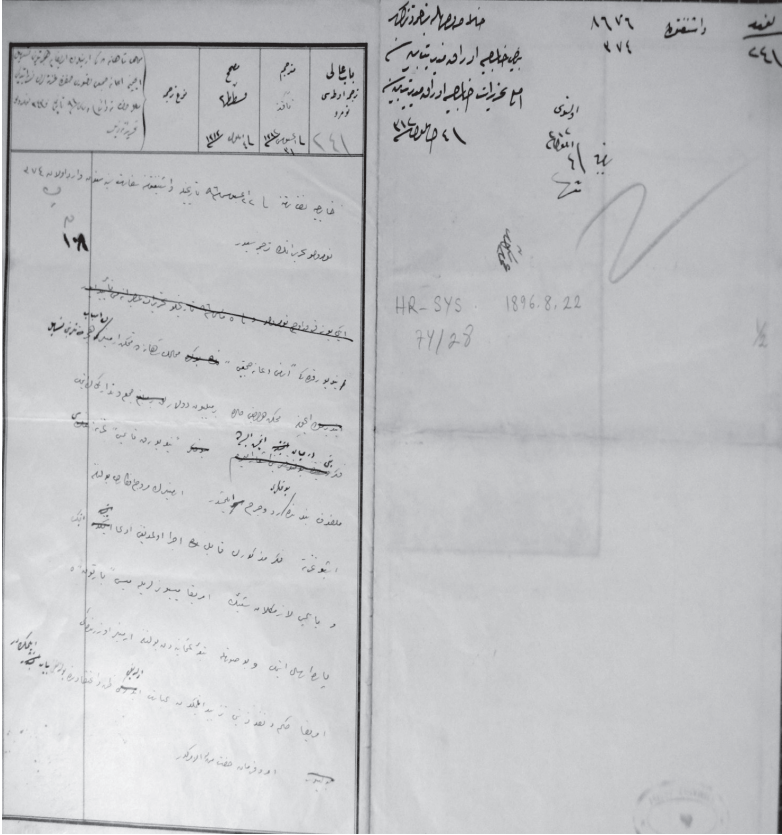
plana çıkar. Lozan'da Ermenistan fikrinin unutulmasında, şüphesiz Türkiye Devleti'nin uyguladığı politikanın da etkisi vardı. Ne gariptir ki Lozan'ın bir an önce imzalanması için çaba sarf edenlerden bir kısmı da yıllardan beri Ermeni muhibbi kesilen misyonerlerdir¹²⁶. Faaliyetlerini engelleyeceği düşüncesiyle olsa gerek, bir an önce antlaşmanın imzalanmasını istemişlerdir. Geçmiş yıllarda Ermenilerin ve kendi menfaatleri için hiç değilse mandasında bir Ermenistan kurulabilir mi diye General Harbord'u gönderen¹²⁷ Amerika da, geç kalmamak için Lozan'da sıraya girer ve Türk heyetiyle Amerikan yetkilisi bir antlaşma imzalar.

Bu antlaşma yıllar sonra Amerika'daki Ermeni lobisinin ve geçmiş yıllardaki yalan yanlış propagandanın ve daha sonra Ermenileri kullanabiliriz düşüncesiyle olsa gerek Senatodan geri çevrilir¹²⁸. Fakat aynı gün, yeni bir antlaşma imzalayalım şeklinde haber gönderilerek¹²⁹ ikili oyununa devam eder.

Kısacası ABD, konsolos-misyoner-tüccar üçgeniyle Anadolu coğrafyasında aleyhte çalışmalarını yoğunlaştırmış, özellikle azınlıklar ve bilhassa yıllardan beri huzur içinde yaşayan Ermenileri devlete karşı kıskırtarak, Ermenilerin zararlı faaliyetlerde bulunmasını teşvik etmişlerdir. Bu yönüyle günümüzde de devam eden "Ermeni Meselesi" nin ortaya çıkmasında Amerikalı misyoner, konsolos ve tüccarların öncülük ettiklerini söyleyebiliriz.

Esasen tarihi belgeler ışığında denilebilir ki küresel güçlerin tesiriyle "Ermeni sorununun, Ermenilerin başlangıçtan beri Hıristiyan oldukları gözetilerek, bir din sorunu olmadığı, yüzyıllardır Doğu Anadolu'da, Trabzon ve Bağdat, Samsun-Batum ticaretini ellerinde tuttukları ve Türklerden çok daha rahat yaşadıkları açısından bakılınca da ekonomik bir sorun olmadığı ancak İngiliz, Rusya, Fransa ve ABD gibi dünyanın güçlü, emperyalist ülkelerinin kendi politikalarını izleyebilmek için ortaya attıkları bir siyasal sorun olduğu sonucuna erişilmektedir."¹³⁰ Amerika, geçmişten günümüze kadar ki zaman süreci içerisinde değişik unsurları kullanarak nihai amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. Amerika dünyanın tek hakimi olmak için geçmişte misyonerler vasıtasıyla Ermenileri nasıl kullanmışsa veya Chester Projesini uygulamaya koymak istemişse; bugün de aynı amaç için farklı metodları kullanmaya devam etmektedir. Asya'daki enerji kaynaklarına ve bunların pazarlarına ulaştıracak yolları ele geçirmeye, Rusya ve Çin rekabetini yok etmeye çalışmaktadır. Bu amaca matuf olarak da "İslami terör", "enerji güvenliği", "demokrasi" gibi değerleri kendi lehine kullanmak istemektedir.

Küresel güçlerin hedefi olan Ortadoğu coğrafyasında, önemli jeopolitik ve jeostratejik bir yere haiz olan Türkiye'nin bu gelişmelerden uzak durmaması; kendi menfaatlerine, milli değerlerine zarar vermeyecek şekilde; inisiyatifi ele alan, yere basan bir dış politikayla olayları takip etmesi şüphesiz Türkiye'nin lehine olacaktır. Aynı zamanda Amerika'da bulunan anti-Türk lobilerinin en önemlisi olan Ermeniler ve bunların destekleyicileri olanlar, bugün de aynı şekilde zararlı çalışmalarına devam ettirmektedirler. Bu noktadan hareketle Türkiye'ye düşen görev, Amerika'da güçlü Türk lobileri oluşturmak ve her yönüyle güçlü olmaktır.

Ek 2: Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin Amerika'ya göçünü kolaylaştırmak için Ermeni İane Cemiyeti'nin para toplama fikri konusunda Amerikan basınında yer alan haber ve yazılar

BOA, HR. SYS 74/28 (1896 08 22)

Sublime Porte

Ministère des Affaires Etrangères

Bureau de la Correspondance Officielle

Telegramme

de S. E. Maroyeui Bey

à M. E. Terfikh Paeha

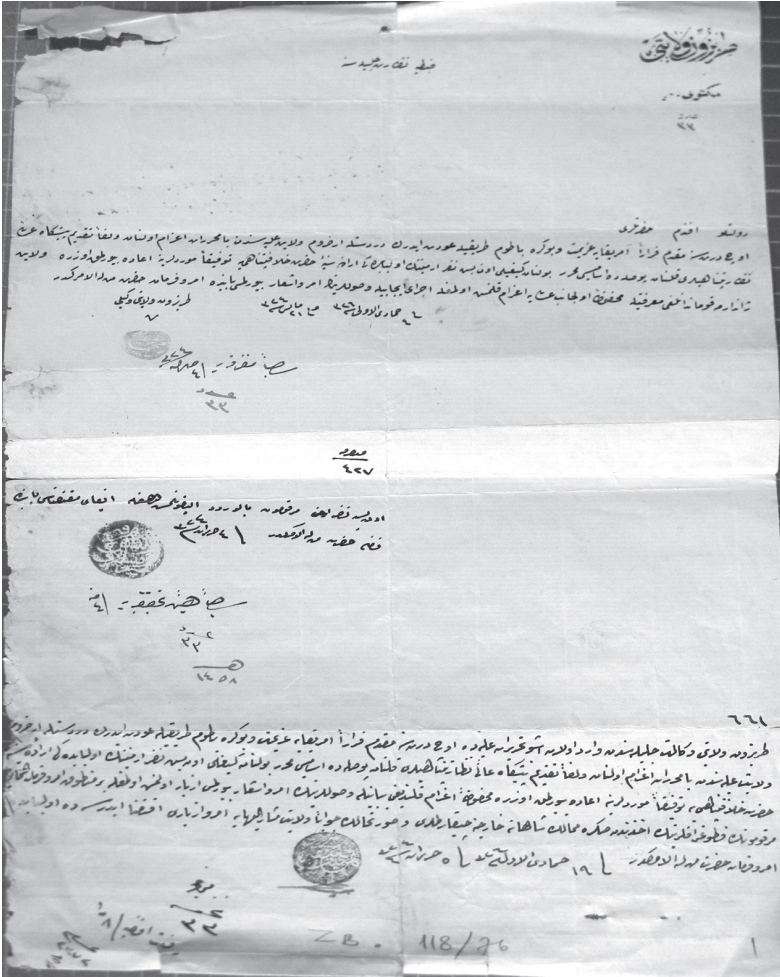
Washington 28 Mars 1896

Missionnaire Américain
Barnum de Harpout
publie dans le journal
Missionnaire Herald
un distribute contre tout
ce qui est Turc. =

2180 2/11/96

Ek 3: Harputlu Amerikan misyoneri Barnum'un misyoner gazetesi "Herald"da "Türk olan herkesi" karalayan bir yazı yayınladığı

BOA, HR. SYS 2741/35 (1896 03 28)

Ek 6: Amerika'ya göç edip de geri dönmüş olan Ermenilerin kanun gereği geldikleri yere iade edilmeleri

